

ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗКВІТ МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Відповідно до законодавства України в офіційному спілкуванні поряд з державною (українською) мовою можуть застосовуватися мови національних меншин у тих місцевостях, у яких кількість носіїв таких мов становить більшість населення. Водночас забезпечення розвитку мов національних меншин не повинно перешкоджати розвитку державної мови, її запровадженню в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Ключові слова: державна (українська) мова, мови національних меншин, євроінтеграційна політика України.

В соответствии с законодательством Украины в официальном общении рядом с государственным (украинским) языком могут применяться языки национальных меньшинств в тех местностях, в которых количество носителей таких языков составляет большинство населения. В то же время обеспечение развития языков национальных меньшинств не должно препятствовать развитию государственного языка, его внедрению во всех сферах общественной жизни на всей территории Украины.

Ключевые слова: государственный (украинский) язык, языки национальных меньшинств, евроинтеграционная политика Украины.

In accordance with the legislation of Ukraine in official intercourse next to an official (Ukrainian) language the languages of national minorities in those localities, in which the amount of transmitters of such languages makes majority of population, can be used. At the same time providing of development of languages of national minorities must not hinder development of official language, its introduction in all of spheres of public life on all of territory of Ukraine.

Key words: official (Ukrainian) language, languages of national minorities, eurointegration policy of Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Становлення в Україні інститутів громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави передбачає правове забезпечення діяльності та створення необхідних передумов всебічного розвитку національних меншин як складових української поліетнічної нації. Міжетнічні відносини є однією з найбільш складних проблем, що зачіпає як організацію державного і суспільного життя в середині кожної багатонаціональної країни, так і міждержавні та міжнародні відносини, оскільки мирне співіснування різних національних, етнічних, мовних або релігійних меншин є позитивним чинником, джерелом соціального та культурного збагачення. Для України забезпечення прав національних меншин є актуальною проблемою не тільки науково-теоретичного, але насамперед і прикладного порядку. Вступ до Ради Європи, декларування українською владою євроін-

теграційних перспектив нашої держави не тільки додає Україні нових прав, але й покладає на неї всю повноту відповідальності за дотримання безпеки і стабільності в Україні, зобов'язує виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання. Виходячи з такої постановки питання, особливої актуальності в умовах сьогодення України набуває проблема мовної толерантності, тобто вміння з повагою ставитися до інших мов та їхніх носіїв, не припускаючи неповаги, тиску чи переслідувань за мовною ознакою й розуміючи, що мовне оздоровлення нашого суспільства має здійснюватися не шляхом заборони й неповаги до чужих мов, а насамперед шляхом повноцінного утвердження своєї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національних меншин, у тому числі й використання й розвитку їхніх мов останнім часом у своїх наукових розвідках розглядали такі вчені,

як І. М. Варзар, О. В. Картунов, І. О. Кресіна, І. Ф. Курас, Ю. О. Куц, І. П. Лопушинський, О. М. Майборода, О. А. Малиновська, О. М. Мироненко, П. І. Надолішній, В. Ф. Панібудьласка, М. І. Пірен, А. А. Попок, В. А. Ребкало, Ю. І. Римаренко, С. Ю. Римаренко, А. Г. Слюсаренко, В. Ф. Солдатенко, М. В. Томенко, В. П. Трошинський, В. А. Чехович, Л. Є. Шкляр, М. О. Шульга, О. В. Шуба та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим у публікаціях названих та інших дослідників останнім часом по суті не зверталось уваги на питання збереження національних особливостей національних меншин при їхній повноцінній інтеграції до єдиного українського культурно-інформаційного простору.

Формування цілей статті. Саме тому метою нашої статті й стало висвітлення питання щодо взаємоузгодження означених вище двох складових модернізації української політичної нації, що формується на основі домінуючого українського етносу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мови національних меншин – це мови окремих груп населення в певній державі, що чисельно, ментально, культурно та мовно відмінні від корінної (титульної) нації, мають власне минуле та прагнення до самобутнього існування як національної спільноти.

Як зазначає Г. Лозко, учені виділяють 5 типів етнічних меншин: 1) Національні меншини – ті меншини, що мають свої національні держави за межами країни проживання даної національної меншини (напр.: німці, болгари, греки, росіяни та ін. в Україні); 2) Регіональні меншини – ті меншини, які здавна проживають на теренах іншої національної держави, але ніколи не мали своєї власної держави (напр., гагаузи, які живуть в Україні); 3) Мігрантські меншини – переважно тимчасово проживають на теренах тієї чи іншої держави (наприклад, заробітчани тощо); 4) Колонізовані меншини – нащадки давнього поселення завойованих і заселених колоністами територій (напр., американські аборигени, витіснені колонізаторами з власних земель, які нині перетворилися на меншини на своїй власній землі); 5) «Нові національні меншини» – результат утворення нових держав переважно «третього світу», кордони якого колонізатори поділили без урахування етнічної специфіки [7].

В умовах сьогодення мови національних меншин в Україні – це мови неукраїнців, які проживають в Україні. На думку окремих учених, мови національних меншин в Україні – це мови, поширені серед населення України, крім державної мови (української) та мови корінних народів (кримськотатарська, кримчацька, караїмська). Інші дослідники відносять до корінних народів українців і кримських татар, а носіїв усіх інших мов долучають до національних меншин.

Стаття 3 Закону України «Про національні меншини в Україні» до цієї категорії українських

громадян відносить громадян, «які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою», однак переліку цих меншин не наводить.

У цьому зв'язку потребує виокремлення з поняття «національні меншини» корінних народів (крім українців), представників регіональних меншин і власне національні меншини. До корінних народів слід було б віднести українців, кримських татар, караїмів і кримчаків, до регіональних меншин – меншинні народи, що споконвіку, історично проживають на території України, але не мають власних державних утворень (гагаузи, роми (цигани); національні ж меншини – це народи, що з'явилися в Українській державі у видимій історичній ретроспективі [8].

Таке розмежування сприяло б правильній побудові мовної політики в державі, оскільки корінні, меншинні народи та регіональні меншини мають можливість задовольнити свої мовні потреби лише на території України, національні ж меншини – мають свої національні держави, де їхня мова потужно розвивається.

В Україні за даними перепису 2001 року проживає понад 130 національних меншин – носіїв 79 мов. Залежно від часу поселення на території України носіїв мов національних меншин поділяють на три групи: 1) ті, які здавна, щонайменше з XIX століття живуть в Україні; 2) ті, що з'явилися в Україні між Першою і Другою світовими війнами; 3) ті, які почали селитися в Україні після Другої світової війни [12].

Представники першої групи живуть великими скупченнями в певних місцевостях і поширеність їхньої мови локалізована, другої та третьої – розпорошені (переважно в містах), тому точно визначити територію їх поширення неможливо.

До першої групи належать носії російської (переважно Схід і Південь України), білоруської (Полісся), польської (Житомирщина, Вінниччина, Галичина, частково Буковина), чеської (Волинь), словацької (Закарпаття), болгарської (Одеська, Запорізька область), їдишу (переважно великі міста Правобережжя і Заходу України – Київ, Одеса, Чернівці), німецької (Захід Закарпаття), румунської (Буковина, Схід Закарпаття, Одеська, Кіровоградська області), албанської (Одеська, Запорізька області), грецької (Донецька область), ромської (Закарпаття, Крим, Одеська область), вірменської (міста Сходу України), новоасирійської (Донецька область, частково міста Наддніпрянщини), татарської (Схід України, переважно Донбас), гагаузької (Одеська область), чуваської (АРК), естонської (АРК), угорської (Закарпаття).

Друга група охоплює носіїв литовської, латиської, частково іспанської (за винятком кубинців, що оселилися в Україні після Другої світової війни), таджицької, осетинської, узбецької, казахської, азербайджанської, киргизької, туркменської, башкирської, комі, марійської, мордовської-ерзя, мордовської-мокша, удмуртської, грузинської, аварської, даргинської, лезгинської, чеченської мов.

До третьої групи належать ті, що розмовляють арабською, корейською, в'єтнамською мовами.

За даними перепису населення України 2001 року в нашій державі проживає 77,8 відсотка українців від загальної кількості населення, 17,3 відсотка – росіян і 4,9 відсотка – представників інших національних меншин. Українську мову за рідну визнають 67,5 відсотка громадян України, російську – 29,6, інші мови – 2,9. Серед національних меншин України рідною мовою вважали мову своєї національності: росіяни – 95,9 %, білоруси – 19,8 %, молдовани – 70 %, кримські татари – 92,0 %, болгары – 64,2 %, угорці – 95,4 %, румуни – 91,7 %, поляки – 12,9 %, євреї – 3,1 %.

До найпоширеніших мов національних меншин (кількість носіїв не менше 1 000 осіб) належать 44 мови, а саме: російська, білоруська, польська, чеська, словацька, болгарська, литовська, латиська, румунська, молдовська, іспанська (мова іспанців і кубинців), німецька (мова німців та австрійців), їдиш, таджицька, осетинська, ромська, албанська, грецька (румейські говірки грецької мови), вірменська, новоасирійська (арамейська), арабська, узбецька, казахська, азербайджанська, киргизька, туркменська, татарська (казанська), гагаузька, башкирська, чуваська, естонська, мордовська-ерзя, мордовська-мокша, марійська, комі, удмуртська, угорська, грузинська, аварська, даргинська, лезгинська, чеченська, корейська, в'єтнамська.

Стаття 3 Декларації прав національностей України (1991) закріплює положення про те, що «Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації» [1]. Верховна Рада України тлумачить статтю 3 Закону «Про мови в Українській РСР» таким чином, що «в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою. Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнята для всього населення даної місцевості» [3].

Стаття 10 Конституції України (1996), крім закріплення за українською мовою статусу єдиної державної, встановила, що в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин. Держава сприяє також вивченню мов міжнародного спілкування. Українська держава «сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» (стаття 11 Конституції України) [5].

Відповідно до чинного Закону України «Про мови в Українській РСР» (1989) «Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх

національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів» [3].

Частково мовне питання регулюється також Законом «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. [4]. Держава взяла на себе обов'язок сприяти розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. Оголошуючи українську мову державною, законодавство України в той же час гарантує використання і розвиток мов усіх народів, що живуть в Україні. Громадянам гарантується право користуватися своєю національною або будь-якою іншою мовою. На всіх посадових осіб покладено обов'язок володіти українською і російською мовами, а в разі потреби – й іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків [4].

15 травня 2003 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, що набула чинності в Україні з 1 січня 2006 року після надання нашою державою відповідних документів Раді Європи. Положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримсько-татарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської.

Разом з тим в Україні впродовж усіх років її незалежності традиційно залишається нерозв'язаною проблема російської мови. За цей час до Верховної Ради України було внесено десятки законопроектів (як урядових, так і депутатських) щодо статусу мов (у тому числі й російської) у державі, проте наразі жоден з них розглянутим і ухваленим не був. Одні вважають російську мову мовою однієї з національних меншин, інші – чимось вищим за мови меншин, оскільки в статті 10 Конституції держави російська мова виокремлена з-поміж інших національних мов, треті – регіональною чи офіційною. Така невизначеність не сприяє стабілізації міжмовних відносин в Україні, спричиняє постійну міжнаціональну напругу, особливо під час чергових президентських, парламентських чи місцевих виборів.

Висновки з даного дослідження. Отже, мовні проблеми в Україні слід вирішувати з урахуванням статусу незалежності Української держави та інституційних прагнень до Європи. Саме ці два пріоритети мають диктувати умови проведення мовної політики, тобто орієнтувати на ці складові наше законодавство, організаційні заходи та управлінські рішення. Крім того, слід пам'ятати, що міжнаціональна ситуація в нашій державі, а також її мовна політика знаходяться під пильним контролем міжнародної громадськості. Це, без сумніву, суттєвий регуляторний чинник, що накла-

дає велику відповідальність на нашу державу і змушує коригувати її законодавство та політику в цілому з нормами міжнародного права. Вихід із цієї ситуації лежить у площині нагромадження демократичного потенціалу розвитку суспільства, зміцнення засад громадянських інститутів самоорганізації, що дасть усі необхідні і достатні підстави для функціонування і розвитку не тільки державної, але й інших мов народів, які належать до категорії національних меншин. На наше глибоке переконання, держава не має стояти осто-

ронь цих доленосних для нею процесів. Її креативна роль полягає в зміцненні статусу і створення умов для розвитку не тільки державної (української) мови, але й мов національних меншин.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження порушеної нами в статті проблеми стосуватимуться висвітлення стану мов національних меншин у період модернізації України, проголошеної 2010 року Президентом нашої держави, насамперед зміцнення статусу тих міноритарних мов, що знаходяться під загрозою зникнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація прав національностей від 1 листопада 1991 року.
2. Енциклопедія українознавства: В 11 т. – Т. 5. – Львів, 1996.
3. Закон України «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року.
4. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року № 2994-ХІІ.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року.
6. Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект: [Моногр.]. / Ю. О. Куц. – Х. : Вид-во ХарРІДУ УАДУ «Магістр», 2002.
7. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г. С. Лозко. – 2-е вид., стереотипне. – К. : «АртЕк», 2004.
8. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: досвід, проблеми та перспективи / І. П. Лопушинський. – К. ; Херсон: Олді-плюс, 2006.
9. Панчук М. Національні меншини в Україні у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Вайналович, О. Галенко та ін. / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / І. Ф. Курас (голов. ред.). – К. : ІПіЕНД, 2000.
10. Ребкало В. А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В. А. Ребкало, М. І. Обушний, О. М. Майборода / Українська Академія державного управління при Президентіві України. – К., 1996.
11. Табачник Д. В. Національні меншини: етнокультурний вимір / Д. В. Табачник, Г. Д. Попов, Т. І. Пилипенко. – К. : Етнос, 2007.
12. Українська мова: Енциклопедія. Видання третє, випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007.

Рецензенти: Іванов М. С. – д.політ.н., професор;
Ємельянов В. М. – к.т.н., доцент

© Лопушинський І. П., 2011

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2011 р.